

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-311-8-3>

**LITOTES AS AN ELEMENT OF FORMATION
INDIVIDUAL AUTHOR'S STYLE (ON THE MATERIAL
OF THE POETRY OF A. FET)**

**ЛІТОТА ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ (А. ФЕТА)**

Shkil K. P.

*Junior Researcher
Potebnia Institute of Linguistics
of the National Academy
of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Шкіль К. П.

*молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства
імені О. Потебні
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Літою (інакше антенантіозис або антенантіоз) також називається троп пом'якшення, тобто стилістична фігура навмисного пом'якшення виразу шляхом заміни слова або виразу, що містить твердження певної ознаки, виразом, що заперечує протилежну ознаку, тобто предмет або поняття визначається через заперечення проти. Наприклад: *розумний – не дурний, згоден – не заперечую, холодний – не теплий, низький – невисокий, добре – непогано*. У цьому значенні літота постає як одна з форм евфемізму.

У лінгвістичній літературі зустрічаються різні тлумачення терміну «літота». І.В. Арнольд вважає, що літота ґрунтується на експресивності заперечення і полягає у вживанні частки з антонімом, що вже містить негативний префікс [1, с. 235]. Однак, у тому ж джерелі є й інше визначення літоти – навмисне применшення, що виражається запереченням протилежного [1, с. 125].

Літота являє собою троп, протилежний гіперболі і що перебуває у надмірному применшенні ознаки чи якості [2, с. 33].

І.Р. Гальперін визначає літоту стилістичним засобом, заснованим на особливому використанні негативних конструкцій. Заперечення у поєднанні з іменником або прикметником означає позитивну якість людини або речі [3, с. 250]. Однак позитивна якість, що вказується, має дещо применшений ступінь у порівнянні з синонімічним виразом без використання негативних конструкцій. Літота відображає одночасно

реалізацію двох значень: негативного та ствердного. У літоті можна простежити шляхи взаємодії форми та змісту.

В.А. Кухаренко визначає літоту як двокомпонентну структуру, де два заперечення покликані створити позитивну оцінку, хоча позитивний ефект при цьому дещо послаблюється і висловлює нестачу впевненості мовця. Функція літоти, на думку В.А. Кухаренко, дуже схожа на функцію стилістичного засобу зменшення – вони обоє послаблюють ефект висловлювання [6, с. 114].

Унікальність літоти лежить в її особливому «подвійному запереченні» і в ослабленні лише позитивної оцінки. Російський термін «літота» відповідає лише англійському “understatement”, оскільки не має структурних чи семантичних обмежень [6, с. 114]. В.А. Кухаренко повідомляє, що коли розмір, форма, величини виміру, характерні риси об’єкта не перебільшуються, а навмисно применшуються, ми маємо справу зі стилістичним явищем understatement (зменшення). Механізм його виникнення прямо протилежний механізму виникнення гіперболи і не лише констатує реальний стан справ, але передає емоційну оцінку мовця [6, с. 71].

В.В. Гуревич описує стилістичні засоби гіперболи та літоту як протилежні один одному і відносить їх до стилістичних засобів, заснованих на значенні лексичних одиниць. На його думку, літота (применшення) являє собою стилістичний прийом, заснований на особливому використанні негативних конструкцій в позитивному значенні, таким чином, що описувана якість послаблюється, але насправді ця якість описується як щось дуже позитивне або більш інтенсивне [4, с. 31].

The Advanced Learner’s Dictionary of Current English пояснює літоту як «зменшення; використання заперечення протилежного», як «засіб вираження думки за допомогою слова, що має протилежне значення в негативній формі» [11, с. 47].

Є.В. Клюєв стверджує, що літота – це троп, прямо зворотний гіперболі і традиційно визначається як «зменшення» – є випадок, при якому «велика величина» заміщається «меншою» або несвідомо слідуючи мовленнєвій традиції (*Загляньте на хвилинку*), або усвідомлено, тобто з певною фігуральною метою [5, с. 127].

Ю.М. Скребнев у своїх роботах зазначає, що літота не є само-стійним тропом, а позначає особливу форму мейозису, і відображає певну ідею за допомогою заперечення протилежної їй ідеї. Внаслідок чого ми маємо подвійне заперечення, що формує позитивне значення, яке, однак, має менший рівень інтенсивності [9, с. 115].

О.М. Лагута у «Навчальному словнику стилістичних термінів» наводить наступне визначення термінів «літота» та «мейозис»: літота – вид перифрази, навмисно ослаблений вираз, що полягає у визначенні будь-якого поняття шляхом заперечення протилежного. Мейозис – вираз зі значенням применшення, який зазвичай буває образним, і тоді розглядається як троп [7, с. 31].

Літота в цьому сенсі протилежна гіперболі, тому інакше її називають зворотною гіперболою. Суть міфонімічної літоти полягає у використанні з пропріально-номінативною метою лексем (синтаксем) з применшеною семантикою. Прикладом міфонімічної літоти є такі літературні іменування: *Крошечка-Ховрошечка*, *Мальчик-с-пальчик*, *Мужичок-с-ноготок*, *Дюймовочка* [8, с. 347].

Вживаючи літоту, автор намагається висловити думку скромно, стримано. Літота у змістовному плані тісно пов'язана із стилістичними фігурами гіперболи, евфемізму, іронії, що визначається комунікативним наміром її вживання. Традиційно ряд лінгвістів розглядають літоту як фігуру, протилежну гіперболі. Якщо літота висловлює «менше», даючи зрозуміти «більше», то гіпербола у тому, щоб сказати більше, ніж про це думають [10, с. 12]. І гіпербола, і літота несуть ту саму функцію: виражають ставлення мовця до предмета. Різниця полягає у ступені експресивності, емоційності: літота, даючи оцінку якості, дозволяє співрозмовнику залишитися ввічливим, створюючи ефект помилкового пом'якшення сенсу [12, с. 57].

У риторичі основною метою літоти є навмисне приховування своєї думки для того, щоб вона прозвучала з більшою силою. Інакше кажучи, літота сильніше впливає на слухача, ніж звичайне висловлювання в ствердній формі. Літота як стилістичний прийом виразності дуже близька до евфемізму. Однак між ними є суттєва різниця, і її можна визначити як різницю комунікативних намірів. Основна мета і літоти, і евфемізму – пом'якшити значення того чи іншого слова або висловлювання. У випадку з літотою ця мета – навмисне применшення властивостей або розмірів об'єкта, процесу або явища, засноване на бажанні висловити повагу до думки співрозмовника, у випадку з евфемізмом – певний страх вимовити вголос, що базується на забобонах. Евфемізми пом'якшують слова та висловлювання, що мають досить грубе значення у реальному житті.

Мовно-образна система поетичного ідіостилю А. Фета відзначається динамізмом образного слова, індивідуально-авторські пошуки реалізуються в оригінальних літотах як органічних лінгвопоетичних компонентах системи поетичного тексту.

З дослідження поезії А. Фета ми виділяємо наступні засоби передачі літотного значення: через окремі лексеми (лексичні літоти), через подвійне заперечення (літоти «подвійного заперечення»), через метафоризацію розмірної ознаки (метафоричні літоти), через структурні літоти. Останні, у свою чергу, діляться на суфіксальні (з суфіксами *-оньк-*, *-еньк-*, *-оват-*) і префіксальні, що включають дієслова з префіксом *-при-* і дієслова з префіксом *-под-*.

Серед суфіксальних літот з суфіксом *-оват-* виокремлюємо наступні приклади: *Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?* (А. Фет «Слышишь ли ты, как шумит вверху угловатое стадо?...»); *Голубоватая спина, / Сама как серебро* (А. Фет «Рыбка»); *Сквозной деревьев хоровод / Зеленоватым пышет дымом* (А. Фет «Пришла, – и таеет всё вокруг...»).

Виокремлюють також іменники, прикметники, прислівники та слова категорії стану з суфіксами *-оньк-*, *-еньк-*: *Скрип шагов вдоль улиц белых, / Огоньки вдали* (А. Фет «Скрип шагов вдоль улиц белых...»); *И весь этот город воздушный / Тихонько на север плывет...* (А. Фет «Воздушный город»); *Движение бледненькой ручки* (А. Фет «Деревня»).

Найбільша група в поезії А. Фета, утворює дієслівні літоти. З точки зору потенційної побудови дієслів для поезії А. Фета характерні префікси *при-* та *под-*.

Серед префіксальних літот з префіксом *при-* в поезії А. Фета наявні наступні: *Призывает не петь, а дышать / [...] / Прилетаю и петь и любить.* (А. Фет «За горами, лесами, морями...»); *«Приходи сегодня» – / И нельзя нейти!* (А. Фет «Заревая вьюга...»); *Пришла весна, ее дыханье* (А. Фет «Была пора, и лед потока...»); *В пути приутомясь, покорней мы других* (А. Фет «Ты прав: мы старимся. Зима недалеко...»); *Забыв, опять с тобою примиряюсь* (А. Фет «Италия»).

Серед префіксальних літот з префіксом *под-* зустрічаються наступні: *К окну подползающий пар* (А. Фет «Деревня»); *И, поджидая и ревнуя* (А. Фет «Когда б в полете скоротечном...»); *Так тихо, будто ночь сама подслушать хочет / Рыдания любви* (А. Фет «На лодке»).

У декількох прикладах можливо розглянути сліди можливої контамінації: *приуснула* (прилегла + уснула), *придарить* (присмотреть + дарить).

Наступну виразну групу поезії А. Фета складають літоти-евфемізми, значна частина яких побудована за принципом подвійного заперечення: *Не мог, опять воскреснувши, не вырость* (А. Фет «Италия»); *Не может не сказать: как почивает гром* (А. Фет «Спор»); *Зачем,*

коварный друг, не внемля приглашенью, / Ты наш вечерний пир вчера не посетил? (А. Фет «Питомец радости, покорный наслажденью...»).

Літота в поезії А. Фета пов'язана з тим, що контекст повністю визнає зменшений формат ситуації.

Наступна група літот в поезії А. Фета – це літоти-метафори. Вони застосовуються в основному до «розмірних» іменників, що спричиняє певний ефект від непослідовності, але сама думка про зменшення знаку здається важливішою: *На небе ни клочка лазури* (А. Фет «Какая грусть! Конец аллеи...»); *Та же звездочка на небе* (А. Фет «The echoes»); *В мерцаньи одинокой свечки* (А. Фет «На железной дороге»); *Таился речки бег живой* (А. Фет «Была пора, и лед потока...»); *При луне на версте мороз – / Огонечками* (А. Фет «Ветер злой, ветр крутой в поле заливається...»); *Щечки рдеют алым жаром* (А. Фет «Щечки рдеют алым жаром...»); *Иль проснулись птички за кустами* (А. Фет «Фантазия»); *Один приподнял пухлую ручонку* (А. Фет «Я посещал тот край обетованный...»).

Літоти-прислівники складають 36 одиниць, що становить 22,36% від загальної кількості. Більш широку групу складають слова різних частин мови, переважне значення яких – передача дії. *И сюда я, где сумрак короче* (А. Фет «За горами, лесами, морями...»); *Мы ждем! Таких немного встреч!* (А. Фет «Утро в степи...»); *Только станет смеркаться немножко* (А. Фет «Только станет смеркаться немножко...»); *Сердце стынет понемногу, / [...] / Слава богу, понемногу, / Будто вечер, засыпаю...* (А. Фет «Непогода – осень – куришь...»); *О детстве, понятом так мало* (А. Фет «О, как люблю я возвращаться...»); *Словно, дрогнув слегка, распахнется окно* (А. Фет «Благонная ночь, благодатная ночь...»); *Сук еле трещит смоляной...* (А. Фет «Шумела полночная вьюга...»); *Или этот, чуть заметный* (А. Фет «Колокольчик»); *Чуть-чуть блестят струи* (А. Фет «На лодке»); *За нами мельница едва-едва видна* (А. Фет «На Днепре, в половодье»); *Едва я окончил* (А. Фет «Посейдон»).

Літоти-іменники налічують 114 одиниць, що становить 70,8% від загальної кількості: *И прекрасного малютку / Ближе к свечке подвела* (А. Фет «На дворе не слышно вьюги...»); *Дева, помедли! – но нет: вспорхнула резвая крошка* (А. Фет «Уж, серпы на плеча взложив, усталые жницы...»); *Огонек – избрания печать?* (А. Фет «Курган»); *Горошек отцветал, и осыпалась роза* (А. Фет «Старый парк»); *Вот малютка-рука трет белую ножку-малютку, / И под нею в ключе такая ж качается ножка* (А. Фет «Уж, серпы на плеча взложив, усталые жницы...»); *Ветерок благоухает* (А. Фет «Первая борозда»); *Пусть*

на зорьке, всё ниже спускаясь, дымок (А. Фет «Ярким солнцем в лесу пламенеет костер...»); На памяти моей старушки музы (А. Фет «А.А. Тимирязеву»); В теплом гнездышке еле видна (А. Фет «Задрожал листы, облетая...»).

Літоти-прикметники нараховують 11 одиниць, що становить 6,83% від загальної кількості: Я слышу бряцание **маленьких** лир (А. Фет «Сильфы»); Пройдут, – затем и этот **малый** трон (А. Фет «О Боже, боже, все народы мне...»); А в **крошечном** сердечке / По-прежнему мороз (А. Фет «Сильфы»); И **мелких** серебряных звуков игрою пленилась (А. Фет «Из Гафиза»); К чему пытаться судьбу? Быть может, **коротка** / В руках у парки нитка наша! (А. Фет «Ты прав: мы старимся. Зима недалеко...»); Вешних дней **минутны** грозы (А. Фет «Полно спать: тебе две розы...»).

Проведений огляд літератури відбиває неоднозначність тлумачення терміну, що розглядається. Зазначена неоднозначність полягає у визначеннях, де літота може розглядатися і як применшення (мейозис), і як подвійне заперечення.

Зібраний матеріал дає можливість розглянути більш значні та познайомитись з менш використаними узуальними утвореннями та оказіоналізмами в поезії А. Фета.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов / 10-е издание. М. : Флинта ; Наука, 2010. С. 125.
2. Волков А. А. Курс русской риторики. М. : Издательство храма св. мц. Татианы, 2001. С. 33.
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1958. С. 250.
4. Гуревич В. В. English Stylistics. Стилистика английского языка: учеб. пособие / 4-е изд. М. : Флинта ; Наука, 2009. С. 31.
5. Клюев Е. В. Риторика. Инвенция. Диспозиция. Элокуция. М. : ПРИОР, 2001. С. 127.
6. Кухаренко В. А. Практикум по стилистике английского языка. Seminars in Stylistics : учеб. пособие / 5-е издание. М. : Флинта ; Наука, 2011. С. 71–114.
7. Лагута О. Н. Учебный словарь лингвистических терминов. Часть 1 : учебно-методическое пособие / отв. ред. Н. А. Лукьянова. Новосибирск : Новосибирский госуниверситет, 1999. С. 31.

8. Скляренко А. М. Типологическая ономастика : в 5 кн. Кн. 5 : Ономастические этюды : мифология сквозь призму ономастики / А. Скляренко, О. Скляренко. Одесса : Астропринт, 2018. С. 347.
9. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка : учебник для интов и фак. иностр. яз. М. : Высшая школа, 1994. С. 115.
10. Boutet de Monvel Marc. Les procédés du discours. Editions Magnard. Paris, 1984. S. 12.
11. Longman Dictionary of Contemporary English / ed. by Smith F. London : Harlow and Pitman Press, 1996. P. 47.
12. Nicole Ricalens-Pourchot. Dictionnaire des figures de style. Paris, Armand Colin, 2003. S. 57.